

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ORDUSUNUN AZERBAYCAN VE DAĞISTAN HAREKÂTI-AZERBAYCAN VE DAĞISTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI 1918

Nâsır YÜCEER, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara
Genelkurmay Basımevi, 1996

Serkan YILDIRIR*

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda savaştığı cepheler içinde Kafkas Cephesi'nin ayrı bir yeri vardır. Çünkü Kafkaslar hem stratejik, etnik, tarihî, kültürel ve ekonomik yönden büyük önem taşımakta hem de Enver Paşa'nın içinde kutsal bir ülkü olarak gördüğü Türk dünyasını ayağa kaldırma ve onlarla bütünleşme yolu bu cepheden geçmekteydi. Bu amaç için 1914 yılı sonlarında başlatılan Sarıkamış Harekâtı, çeşitli taktik ve stratejik hatalar sebebiyle başarısız olmuş, Rus kuvvetleri 1915 baharında Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü işgal etmiştir.

1917 yılında Rusya'da; sosyal ve ekonomik sıkıntılarının bir patlama noktasına gelmesiyle Rus toplumunda ve ordusunda büyük bir dalgalanmaya sebep olan Bolşevik İhtilali yaşanmıştır. Bu gelişmenin dışarı yansıyan ilk önemli etkisi Rusya'nın büyük tavizler vererek savaştan çekilmesi olmuştur. Osmanlı Devleti, Rusya'nın zayıf olduğu bu dönemde bölge halkına yardım etmek istemiş ancak diğer cephelerdeki olumsuz gidişat nedeniyle devletin içinde bulunduğu durum buna pek imkân vermemiştir. Enver Paşa diğer cephelerdeki gerilemeye rağmen Kafkas Cephesi'ni güçlendirmeyi, izlediği siyasetten dolayı zorunlu görmüştür. Çünkü ileride yeniden büyük bir tehlike olarak ortaya çıkması muhtemel olan Rusya'ya karşı şimdiden gerekli tedbiri almak istemiştir. Bu sebeple Türkiye ile Rusya arasında Kafkas Türklerinin meydana getireceği bir "İslam Devleti" kurmak için harekete geçmekte tereddüt etmemiştir.

Rusya'nın savaştan çekilmesiyle önemli bir fırsat yakalayan Osmanlı Devleti; hem Brest-Litovsk Anlaşması'yla işgal altındaki Doğu Anadolu topraklarını kurtarıırken hem de Rus ve Ermeni baskısı altında olan ve kendisinden yardım bekleyen Azerbaycan ve Dağıstan Türklerinin yardımına koşarak onları bu baskıdan kurtarmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Osmanlı ordusunun öncülüğünde gerçekleştirilen bu harekât neticesinde bağımsız Azerbaycan ve Dağıstan devletlerinin kurulması sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Harekâtı, yasal olmasının yanı sıra manevi ve askerî-stratejik temellere de dayanmaktadır. Yapılan harekâtın temelini Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasında imzalanan Batum Anlaşması teşkil etmiştir.¹ Azerbaycan Hükûmeti bu anlaşma ile Kafkasya'daki Türklere ve Müslüman halklara yapılan mezalimi durdurmak

* Tarih Uzmanı, Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı, syildirir@hotmail.com

¹ Musa Gasimov; "Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasinin Mücadelesi: 1918 Yılı", Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, 7 (1), 2001, s.23.

için Osmanlı Devleti'ne yetki vermiştir.² Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheler düşünüldüğünde bölge halkının haklarının korunması açısından yapılan faaliyet büyük fayda sağlamıştır. Bölgede Müslüman halkların haklarını koruyacak hiçbir askerî güç bulunmadığından Rus ve Ermeni baskısı her geçen gün artmıştır. Tarihî gerçeklerin aktarılması ve iki ülke arasındaki tarihî kardeşlik bağlarının ne kadar kuvvetli olduğunun gösterilmesi açısından bölgede yapılan harekât ve yürütülen faaliyetlerle ilgili araştırmalar yapılması önem arz etmiştir.

Yüzüncü yılını henüz dolduran bu harekât ile ilgili yapılan çalışmalardan biri de Öğ.Kd.Yzb.Nâsır Yüceer tarafından kaleme alınan "*Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*" adlı eserdir. Büyük ölçüde arşiv belgeleri ile Azerbaycan ve Dağıstan'ın bağımsızlık mücadelesine katılan birlik komutanlarının hatıralarından yararlanılarak yazılan bu eser "Ekler" kısmı hariç 186 sayfadan oluşmaktadır. Ayrıca eserin sonunda harekâtın emrini veren Enver Paşa ile harekâtın komutanı ve Enver Paşa'nın kardeşi olan Nuri Paşa (Killigil) başta olmak üzere önemli komutanların fotoğrafları bulunmaktadır. Eserin sonundaki eklerde ayrıca Kafkas İslam Ordusunun vazifelerine ilişkin talimat, madalya ve nişan ile taltif edilen subaylar ile Bakü Taarruzu'nda fedakârlık ve kahramanlık göstererek taltif edilen erbaş ve erlerin isim listeleri, Kuzey Kafkas Komutanı Yb. İsmail'in (Berkok) Kuzey Kafkas halkına hitaben yayımladığı bildiri, çeşitli tarihlerde yapılan harekâtları gösteren krokiler ile birliklerin kuruluşu bulunmaktadır. Eserde kaynakların dışında dizin de bulunmaktadır. Yer, şahıs ve birlik isimleri ile diğer konu başlıklarını içeren dizin araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır. Eserin kimi küçük değişiklikler içeren ikinci baskısı 2002 yılında yine Genelkurmay Basımevi tarafından yapılmıştır.

Yazar eserin Ön Söz'ünde; Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda mağlup olan devletler arasında yer almasına rağmen savaşın devam ettiği dört yıl süresince kazandığı zaferlerle bölgesinde, siyasi ve askerî dengelerin değişmesine neden olduğunu, bu zaferlerden birinin de Kafkas İslam Ordusunun gerçekleştirdiği Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı olduğunu belirtmektedir. Yine eserin Ön Söz'ünde; Kafkas İslam Ordusunun yapmış olduğu Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın bazı eserlerde genel olarak ele alınmasına rağmen bu konu esas alınarak yapılmış bir araştırmaya rastlanılmadığı belirtilmekte ve böylece bu eserin vücuda getirildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle eser Kafkas İslam Ordusunun yaptığı faaliyetlerin aydınlatılması açısından yayımlandığı tarihten bu yana temel kaynaklardan biri olma özelliğini devam ettirmektedir. Eserde genel olarak yapılan harekâtlar detaylı ve bütün yönleriyle (birliklerin mevcudu, iâşe ve cephanesinin durumu, konuş durumları, verilen zayıatlar vs.) verilmeye

² *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II (1575-1918)*; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s.214-225.

çalışılmıştır. Azerbaycanlı tarihçiler tarafından önemli çalışmalara³ konu olan Kafkas İslâm Ordusunun faaliyetleri eserde ayrıntılarıyla sunulmaktadır.

Eser, Giriş ve Sonuç bölümü hariç olmak üzere üç ana bölüm hâlinde yazılmış, bu ana bölümler de kendi içlerinde bölümlendirilmiştir. Kitabın giriş bölümünde; Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî durumu genel hatlarıyla ifade edilmiş, Kanal Harekâtı'nın yapıldığı Sina-Filistin-Suriye Cephesi, Selmanpak ve Kut'ül Ammare Zaferlerinin yaşandığı Irak Cephesi ve Sarıkamış Harekâtı'nı da içeren Kafkas Cephesi'ndeki durum genel hatlarıyla ortaya konulmuştur. Brest-Litovsk Anlaşması'nın sonuçları ve bu arada cereyan eden muharebeler, Trabzon ve Batum Konferansları ile Elviye-i Selase'nin⁴ kurtarılması ve Türklerin Kafkaslardaki durumuna değinilmiştir.

Eserin birinci bölümünde; Kafkas İslâm Ordusunun nasıl kurulduğu (kuruluş süreci, birliklerin oluşturulması, komutanların görevlendirilmesi, teşkilatlanma süreci) Kafkasların genel durumu ile Almanya, İngiltere ve Rusya'nın izledikleri Azerbaycan siyaseti değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'nın dahi harekâtı istemediği hatta Türk ordusunun Bakü'ye ilerleyişini siyasi yollarla durdurmaya çalıştığı, bahsi geçen devletlerin siyasetlerinin şekillenmesinde bölgedeki petrol yataklarının (özellikle Bakü'deki) ne derece etkili olduğu yazar tarafından yerinde bir tespit olarak ortaya konulmaktadır. Kafkas İslâm Ordusunun kuruluşu ile ilgili faaliyetler de bu bölüm altında incelenmiştir. Yine bu bölümde Gence'nin ve buradaki Ermenilerin durumu ile Şark Ordular grubunun teşkil edilmesi konularına yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Kafkas İslâm Ordusunun Bakü'nün zapt edilmesine kadar yaptığı muharebeler ile bazı siyasi gelişmeler ele alınmıştır. Bu bölüm Azerbaycan Harekâtı'nın tüm ayrıntılarını içeren kısımdır. Gökçay, Salyan gibi muharebeler anlatılırken Aksu, Kürdemir, Kuba ve Haçmaz'ın kurtarılışları ayrı başlıklar altında anlatılmaktadır. Birinci ve İkinci Bakü Harekâtı ile Karabağ Harekâtı bu bölümde ayrıntılı olarak verilmektedir. Yapılan harekâtlar bir asker gözüyle ayrıntılı olarak ele alınmış; verilen emirler, birliklerin konuş durumu ve izledikleri güzergâhlar, asker sayıları, cephane durumları gibi önemli bilgiler sunulmuştur. Ayrıca Enver Paşa'nın, harekâtı özellikle Almanya'dan gizlemek için gösterdiği siyasi ve askerî çabalar da bu bölümde ele alınan konulardandır.

Kitabın üçüncü bölümünde ise Bakü'nün kurtarılmasından sonra başlatılan Dağıstan Harekâtı anlatılmış, Mondros Mütarekesi'nin gereği olarak Türk birliklerinin Kafkasya'yı tahliye etmesine değinilmiştir. İstanbul ile

³ Ayrıntısı için bk. Mehman Süleymanov; *Azerbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hərb Tarixi*, Cilt I, II, Firuzan, Tehran, 2014. Mustafa Görüryılmaz; *Türk Qafqaz İslam Ordusu və Ermənilər (1918)*, Qismət, Bakı, 2009. Yusif Ağayev, Səbuhi Əhmədov; *İstiqlal Yürüşü 1918*, Altun Kitab, 2009. Minaxanım Təkləli, Mehmet Rihtım; *Qafqaz İslam Ordusunun Xronologiyası*, Nurlar, Bakı, 2008. Nəsiman Yaqublu; *Bakının Qurtuluşu (Bakının Qurtuluşununun 90 illiyinə)*, Elm və Təhsil, Bakı, 2010. Akif Aşırılı; *Cümhuriyyət Dövrü Mətbuatında Qafqaz İslam Ordusu*, Nurlan, Bakı, 2007.

⁴ Kars, Batum ve Ardahan için kullanılan terimdir.

olan haberleşme vasıtalarının yetersizliği sebebiyle yaşanan aksaklıklar ve sözleşmeli olarak Azerbaycan ve Dağıstan ordularında görev yapmak isteyen subay ve erlerle ilgili gelişmeler de yine bu bölümde anlatılmıştır. Eserde, bölgede kalarak Azerbaycan'a hizmet etmek isteyen Osmanlı subaylarının girişimlerinin İngiltere'nin baskısı sebebiyle sonuçsuz kaldığı bilgisi de verilmiştir.

Sonuç bölümünde Rus ordusunun mirasına konan Ermenilerin ve Bolşevik işgalcilerin Azerbaycan ve Dağıstan'da yaptıkları zulüm ve katliamların yapılan harekât ile engellendiği ve bölgede barışın sağlandığı belirtilmektedir. Bizzat Osmanlı kuvvetlerinin Kafkasya'da başlatacakları bir harekâta en başta müttefikimiz Almanya'nın cephe alacağı bilindiğinden bu harekâtın milis kuvvetler tarafından yapılmasına karar verildiği, Türk subaylarının teşkil edeceği bu kuvvete ise "Kafkas İslam Ordusu" adının verilmesinin uygun bulunduğu, böylece harekâtın yerli halkın Ermenilere ve Bolşeviklere karşı verdikleri bir bağımsızlık mücadelesi niteliği kazanacağı vurgulanmaktadır. Yine bu bölümde İngilizlerin esas amacının İran'ın kuzeyinde bulunan İngiliz Kuvvetleri Komutanlığı vasıtasıyla Kafkaslarda nüfuz sahaları elde etmek ve Bakü petrollerini denetimi altına almak olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca uzun süren harplerin sonuna doğru yorgun ve moralsiz olduğu düşünülen kahraman Türk askerinin, yapılan muharebelerde göstermiş olduğu azim, cesaret ve metanetin en üst seviyede olduğu vurgulanmaktadır.

Yazar; Kafkas İslam Ordusunun harekâtıyla ortaya çıkan en önemli sonuçlardan birinin Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kuzey Kafkas Cumhuriyeti'nin kurulmuş olması olduğunu ifade ederken Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu toprak kayıpları sonrasında bölgede gerçekleştirilen harekâtın, milletin geleceğe yönelik ümitlerini yeşerten bir başarı olarak tarihimizde yerini aldığını vurgulamıştır. Ayrıca kazanılan zaferlerin sonuçlarının günümüze kadar yansımalarının da olduğu anlatılmaktadır. Bugün iki ülke arasındaki ilişkiler yazarın bu sözünü doğrular niteliktedir.

Günümüzde Osmanlı Arşivi, belge kopyalarını dünyanın dört bir tarafına elektronik ortamda iletebilmektedir. Eserin yazıldığı dönemde arşivlerden yararlanmak çok daha zor bir işlemdir. Yazar yaptığı özeleştirisi ile çalışmasında Osmanlı Arşivine gidememesinin bir eksiklik olduğunu Ön Söz'de belirtmekte, bu eksikliği bir ölçüde Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığının yayımladığı eserlerle telâfi etmeye çalıştığını belirtmektedir. Esere getirilebilecek en büyük eleştiri bu olabilir.

Eserde Enver Paşa'nın emriyle kurulan Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan'daki faaliyetleri ortaya koyulmaya çalışılırken yapılan faaliyetlerin ortaya çıkardığı sonuçlar ve bu sonuçların Kafkaslarda hangi değişikliklere neden olduğu akıcı bir dil ile anlatılmaktadır. Yazarın konulara yaklaşımından ve bibliyografya kısmından geniş bir literatür ve arşiv taraması yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Verilen bilgiler dipnotlarla

desteklenmiştir. Eser yazılırken arşiv belgeleri, resmî yayınlar, hatıralar, dergiler gibi ana kaynakların yanında konuyu değerlendiren kitap ve makale gibi eserlerden de yararlanılmıştır.

Eserin yazımında, ağır ifadelerden ve yoğun terminolojiden kaçınılmıştır. Anlaşılması kolay ve akıcı bir anlatıma sahiptir. Eserde asıl konudan uzaklaşmamış ve konunun özü hep merkezde tutulmuştur. Bu yönleriyle eser, bir taraftan akademik vasıf taşıırken diğer taraftan da tarihe ilgi duyan herkese hitap edebilme özelliği taşımaktadır.

Eser, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalacağı Birinci Dünya Savaşı'nın son aylarında, Kafkasya'da iki yeni Türk devletinin kurulmasına nasıl yardımcı olduğunu, Bakü petrolerinden dolayı doymak bilmeyen bir sömürü iştahı ile hareket eden güçler karşısında nasıl bir mücadele yürütüldüğünü anlatmaktadır. Dünyanın en hassas bölgelerinden biri olan ve son derece önemli siyasi ve askerî olayların yaşandığı Kafkaslar üzerinde, devletlerin izledikleri siyasetin günümüzde daha iyi anlaşılabilmesi açısından 1918 yılında yaşananların bilinmesi önem arz etmektedir. Eser, bugün neden “*bir millet, iki devlet*” ifadesinin kullanıldığının tarihsel arka planını bize göstermektedir.

Bakü'nün kurtuluşunun ve harekâtın 100'üncü yıl dönümünde de güncelliğini koruyan eser, bu konuda çalışma yapan ve bölgede yürütülen faaliyeti ayrıntılarıyla öğrenmek isteyen herkesin faydalanabileceği bir çalışma niteliğindedir.

Kaynaklar

AĞAYEV Yusif-ƏHMƏDOV Səbuhi; *İstiqlal Yürüşü 1918*, Altun Kitab, 2009.

AŞIRLI, Akif; *Cümhuriyyət Dövrü Mətbuatında Qafqaz İslam Ordusu*, Nurlan, Bakı, 2007.

GASIMOV, Musa; “*Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasinin Mücadelesi: 1918 Yılı*”, Avrasya Dosyası Azərbaycan Özel, 7(1), 2001.

GÖRÜRYILMAZ, Mustafa; *Türk Qafqaz İslam Ordusu və Ermənilər (1918)*, Qismət, Bakı, 2009.

Osmanlı Devleti ile Azərbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II (1575-1918); T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993.

SÜLEYMANOV, Mehman; *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hərb Tarixi*, Cilt I, II, Firuzan, Tehran, 2014.

TƏKLƏLİ, Minaxanım-RIHTİM Mehmet; *Qafqaz İslam Ordusunun Xronologiyası*, Nurlan, Bakı, 2008.

YAQUBLU, Nəsiman; *Bakının Qurtuluşu (Bakının Qurtuluşunun 90 illiyinə)*, Elm və təhsil, Bakı, 2010.

